

Maastricht in nood, de Republiek in gevaar (1747-1749)

Lambert Jacobs

‘Maastricht den 8 april. Vermits de Franssen reeds zoo dicht bij dese Stad gekomen zijn, dat wij ieder oogenblik niets anders verwachten dan berend te worden, zoeken die geene de welke tot de Verdediging van de Vesting toch weinig of niets kunnen toebrengen, bij tijds een goed heen komen.’

‘s-Gravenhage den 11 april. Aangaande den doop van den Erf-prins, die heden met zeer groote pragt en onder een bijna ongelooflijke toevloed van Menschen verrigt is, heeft men het volgende te melden (...).¹

Deze twee berichten stonden op 12 april 1748 naast elkaar op de voorpagina van de *Leydsche Courant*. Ze zijn illustratief voor de verschillen tussen de situatie in Maastricht en de gebeurtenissen in de Republiek anno 1748.

De geschiedwetenschap is te vergelijken met een woonhuis waarin de nationale en regionale geschiedbeoefening elk een eigen kamer hebben. De deur tussen beide gaat soms open, maar blijft te vaak dicht. Historici zoals W.J. Alberts (1900-1987) zouden daarin graag verandering zien. Van 1960 tot 1970 was hij in Utrecht de eerste hoogleraar ‘Interregionale geschiedenis, in het bijzonder van middeleeuws Oost-Nederland en West-Duitsland’. Hij paste deze grensoverschrijdende benadering onder meer toe in zijn werk *Geschiedenis van de beide Limburgen*.² Na zijn emeritaat werd zijn leerstoel opgegeven, maar heden ten dage is er in de academische wereld sprake van een herleefde belangstelling voor regionale geschiedenis. Er zijn maar liefst acht regionale leerstoelen in ons land.

De doelstelling van dit artikel is een bijdrage te leveren aan de Maastrichtse stadsgeschiedenis medio achttiende eeuw en tegelijkertijd de geschiedenis van de Republiek voor de roerige jaren 1747-1749 vanuit regionaal Maastrichts perspectief te nuanceren. Of, om met de woorden van Alberts te spreken: ‘om door lokale historische studies details en samenhangen in beeld te brengen die ruimer zijn dan de gangbare nationale geschiedschrijving’.³ Het artikel behandelt de politieke, bestuurlijke en militaire wederwaardigheden van Maastricht in de periode 1747-1749. Deze periode beslaat de twee laatste jaren van de Oostenrijkse Successieoorlog en het eerste vredesjaar, waarin de balans werd opgemaakt van de materiële en politieke gevolgen van de oorlog en de Franse bezetting.

Enerzijds is de literatuur over Maastricht ons referentiekader. Er is geen studie die de stadsgeschiedenis in de gehele achttiende eeuw tot onderwerp heeft. In 1964 publiceerde M.G. Spiertz zijn proefschrift *Maastricht in het vierde kwart van de achttiende eeuw*. In zijn monografie over Maastricht (1991) behandelde P.J.H. Ubachs op zijn beurt de achttiende eeuw als onderdeel van de lange middeleeuwen (1500-1795).⁴ En in het tweede deel van het overzichtswerk *Limburg. Een geschiedenis* (2015) werd door Louis Berkvens, in zijn bijdrage over de staatkundige en institutionele geschiedenis van de Limburgse territoria, beknopt aandacht besteed aan Maastricht in de achttiende eeuw. Erwin Steegen deed dit eveneens, zij het summier, voor de economische ontwikkeling van de stad in die periode.⁵ Anderzijds geven de meer algemene studies over de achttiende eeuw veel informatie over de politieke, mili-

1 Delper.nl/kranten/Leydsche Courant 12 april 1748.

2 W. Jappe Alberts, *Geschiedenis van de beide Limburgen. Beknopte geschiedenis van het gebied omvattende de tegenwoordige Nederlandse en Belgische provincies Limburg, sedert de vroegste tijden*, 2 delen (Assen 1974).

3 Ibidem deel 2, XI.

4 P.J.H. Ubachs, *Tweeduizend jaar Maastricht* (Maastricht 1991), 55-96.

5 Louis Berkvens, ‘Maastricht en zijn ressort’ in: *Limburg. Een geschiedenis* (Maastricht 2015), deel 2, 92-100; Erwin Steegen, ‘Tussen de Republiek, de Habsburgse Nederlanden en het prinsbisdom Luik, 1630-1790’, in: idem, 313-318

taire en maatschappelijke situatie in de Republiek der Zeven Verenigde Nederlanden (de Republiek), maar komt Maastricht daarin nauwelijks voor.⁶

Niet alleen biedt deze bijdrage een synthese van wat er in de literatuur bekend is over de genoemde thematiek, maar ook wordt de reeds bestaande kennis verrijkt op basis van nieuw bronnenonderzoek in de archiefbestanden van het Regionaal Historisch Centrum Limburg (RHCL) in Maastricht en het Brabants Historisch Informatie Centrum (BHIC) in 's-Hertogenbosch. Verder zijn de digitaal beschikbare versies van de *Archives ou correspondance inédite de la maison d'Orange-Nassau* bestudeerd, alsmede die van de *Briefwisseling en Aantekeningen van Willem Bentinck* en de *Pamflettencatalogus van Knuttel*.

Hoe is dit artikel opgebouwd? Allereerst wordt kort ingegaan op de tweeherigheid van Maastricht. Vervolgens worden in de tweede paragraaf de oorlogshandelingen in de Zuidelijke Nederlanden besproken en daarna is er aandacht voor de belegering van Maastricht. In de vierde paragraaf komt de Franse bezetting van de stad aan bod. De onrust en de oproeren die in datzelfde jaar in de Republiek plaatsvonden, vormen het onderwerp van de vijfde paragraaf. De maatregelen die na de Franse bezetting in Maastricht werden genomen en de politieke afrekeningen die daarbij plaatsvonden, komen uitgebreid aan de orde in de laatste paragraaf. Afgesloten wordt met een conclusie over de betekenis van de gebeurtenissen in de periode 1747-1749 voor Maastricht en ook voor de verdieping van onze historische kennis van de Republiek medio achttiende eeuw.

Maastricht: een tweeherige stad

Maastricht kreeg een bijzondere plaats binnen het staatsbestel van de Republiek toen stadhouder Frederik Hendrik in de zomer van 1632 zijn Maasveldtocht afrondde met de inname van de stad. Dit had Vondel verleid tot het gedicht *Stedekroon* van Frederick Henrick, waarin hij in het achtste couplet dichtte:

Vlecht Boschloof om de Pronckstar van Maestricht
En hef hem hoogh in 't goud van Neerlands troon
Dan ruim 't uitheemsch gebroedsel veld en slot
En Brabant kniel voor Hollands Wapengod.⁷

'Boschloof' is een zinspel op de eerdere verovering van Den Bosch door Frederik Hendrik. Met 'Brabant' wordt Filips IV bedoeld, die behalve koning van Spanje ook hertog van Brabant was. Maastricht was al eeuwenlang een tweeherige stad met als soevereine heren de hertog van Brabant en de prins-bisschop van Luik. Niet Frederik Hendrik persoonlijk, maar zijn 'baas', de Staten-Generaal van de Republiek, kreeg de Brabantse soevereine rechten. De andere soevereine heer werd in zijn rechten gelaten.

Maastricht behoorde in de Republiek niet tot de Generaliteitslanden zoals Staats-Brabant en Staats-Overmaas (afbeelding 1), maar vormde volgens het zevende artikel van het capitulatieverdrag 'een staet ende provincie particulier'.⁸ Beide soevereinen benoemden voor het stadsbestuur een eigen raad: de Luikse en de Brabantse. De Brabantse raadsleden moesten van de 'ghe-reformeerde religie' zijn. De prins-bisschop benoemde uiteraard alleen katholieken in zijn raad. Samen vormden de twee raden de Indivieze Raad, die in gezamenlijk overleg, met

6 P. Geyl, *Geschiedenis van de Nederlandse stam* (Amsterdam/Antwerpen 1962), deel IV (1701-1751); Jonathan I. Israel, *De Republiek 1477-1806* (Franeker 1996); Fred Jagtenberg, *Willem IV. Stadhouder in roerige tijden 1711-1751* (Nijmegen 2018); J.A.F. De Jongste, 'Een bewind op zijn smalst. Het politieke bedrijf in de jaren 1727-1747' in: *Algemene Geschiedenis der Nederlanden (AGN)*, (Haarlem 1980), deel 9, 44-59; 71; J.A.F. De Jongste, 'De Republiek onder het erfstadhouderschap 1747-1780' in: idem, 73-90; O. van Nimwegen, *De Republiek der Verenigde Nederlanden als grote mogendheid* (Amsterdam 2002).

7 'Stedekroon van Frederick Henrick. Zijne Vorstel. Doorlucht. Toegewijd op den grooten triomf van Maestricht en d'andere steden en schansse', in: H.C. Difereet, *De volledige werken van Joost van den Vondel* (Amsterdam 1910), 303-304.

8 'Bijlage 1, Capitulatieverdrag van 1632', in: P.J.H. Ubachs, *Twee heren twee confessies* (Assen/Amsterdam 1975), 443.

Afb 1 Republiek der Zeven Verenigde Nederlanden.
Bron: https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Republiek_der_Zeven_Verenigde_Nederlanden.svg?uselang=nl#file

een evenredige samenstelling van schepenen en andere functionarissen, de stad moest besturen. Het verschil in godsdienst leidde regelmatig tot tweedracht binnen deze Indivieze Raad, zoals verderop ook duidelijk zal worden. Even belangrijk, zo niet belangrijker dan het verschil in godsdienst, was hierbij het feit dat de katholieken in het bestuur en andere overheidsorganen de macht moesten delen met de gereformeerden, die slechts een minderheid van de bevolking uitmaakten. Om de twee jaar zonden de soevereinen elk twee afgevaardigden naar Maastricht, commissarissen-deciseurs genaamd, die in appèlzaken vonnis moesten wijzen, benoemingen regelen en rekeningen controleren. De stad bekostigde haar uitgaven uit eigen inkomsten. Door haar garnizoen, dat blijvend in de stad was gelegerd, was de (machts)positie van de Republiek sterker dan die van de prins-bisschop.

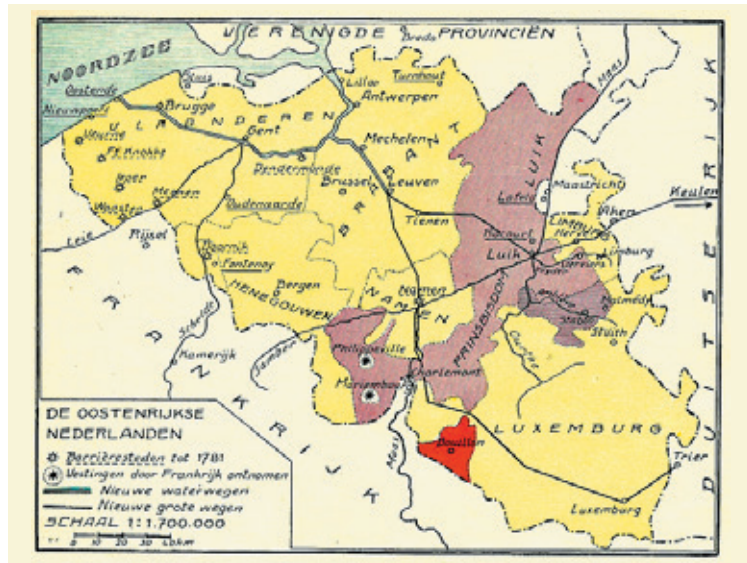
De oorlogshandelingen in de Zuidelijke Nederlanden tot 1747

Keizer Karel VI had met de zogenoemde Pragmatieke Sanctie van 1713 zijn uiterste best gedaan om de andere Europese vorsten te bewegen zijn dochter Maria Theresia te erkennen als zijn erfgename van de Habsburgse Erflanden. Zo had hij zijn schoonzoon Frans Stefan in 1737 gedwongen het hertogdom Lotharingen aan Frankrijk af te staan, om op die manier de steun van de Franse koning Lodewijk XV te verwerven.⁹ Na het overlijden van Karel VI in 1740 kwam een deel van de vorsten op hun belofte terug en ontstond de Oostenrijkse Successieoorlog. De Pruisische koning Frederik II slaagde erin Silezië te veroveren, de Beierse keurvorst viel Oostenrijk binnen en Lodewijk XV liet zijn oog vallen op de Zuidelijke Nederlanden. Groot-Brittannië, het keurvorstendom Hannover (dat met Groot-Brittannië een personele unie vormde) en de Republiek der Zeven Verenigde Nederlanden waren de belangrijkste bondgenoten van Oostenrijk in de strijd tegen Frankrijks agressie in de Zuidelijke, de zogenaamde Oostenrijkse, Nederlanden.

De zogenoemde Barrièresteden vormden in de Zuidelijke Nederlanden een gordel van zeven versterkte plaatsen (Veurne, Fort Knokke, Ieper, Menen, Waasten, Doornik en Namen) langs de noordgrens van Frankrijk (afbeelding 2).¹⁰ De Republiek had het recht hier garnizoenen te legeren, grotendeels op kosten van Oostenrijk, ter verdediging van de Zuidelijke Nederlanden en op afstand uiteraard ook van haar eigen grondgebied. In mei 1744 was het leger van Lodewijk XV de Oostenrijkse Nederlanden binnen gevallen. De Barrièresteden Menen, Veurne en Fort-Knokke werden in snel tempo veroverd. De Republiek verklaarde Frankrijk niet meteen de oorlog, maar

9 [https://nl.wikipedia.org/wiki/Pragmatieke_Sanctie_\(1713\)](https://nl.wikipedia.org/wiki/Pragmatieke_Sanctie_(1713)); Élisabeth Badinter, *Le Pouvoir au féminin. Marie-Thérèse d'Autriche 1717-1780. L'impératrice reine* (2016), 64-65
10 <https://marsethohistoria.nl/recent-onderzoek/711-de-barriere-steden-als-verdediging-tegen-frankrijk>.

Afb 2 De Oostenrijkse Nederlanden met de Barrièresteden; het prinsbisdom Luik. Bron: <https://marsethistoria.nl/images/recentonderzoek/barriere.png>

stuurde wel hulptroepen ter verdediging van de overige, nog niet veroverde Barrièresteden. De facto was zij daardoor de bondgenoot van Oostenrijk en Engeland geworden.

Medio 1746 had de Franse veldmaarschalk Maurits van Saksen zo goed als de gehele Oostenrijkse Nederlanden veroverd. Op 11 oktober vond op het grondgebied van de prins-bisdom van Luik een veldslag plaats die tot de grootste van de achttiende eeuw wordt gerekend. Dit was de slag bij Rocourt, een plaatsje ten noorden van de stad Luik. Het Franse leger van 120.000 man versloeg er het Geallieerde leger van Engeland, Oostenrijk en de Republiek, dat ongeveer 80.000 manschappen telde. Maastricht lag slechts enkele kilometers verwijderd van het slagveld. In juli 1746, enkele maanden voordat de veldslag begon, kreeg de Indivieze Raad van Maastricht van de Staten Generaal te horen dat het garnizoen van de

stad versterking zou krijgen van Oostenrijkse troepen. Maar pas na de veldslag, op 14 november, arriveerden acht bataljons Oostenrijkse soldaten ter inkwartiering in de stad. De totale sterkte van het garnizoen kwam daarmee op 11.000 man, bijna evenveel als de omvang van de burgerbevolking, die ongeveer 12.000 personen bedroeg.¹¹

Voorlopig bleef een aanval op Maastricht uit. De Fransen richtten zich eerst op de zuidwestelijke zwakke plek van de Republiek en vielen na de winterstop op 17 april 1747 Staats-Vlaanderen (Zeeuws-Vlaanderen) binnen. Onder de leiding van Ulrich van Löwendal, een Deense generaal in Franse dienst, werden Hulst, Sluis, Sas van Gent en andere vestingen veroverd. In de paniek die vervolgens in Zeeland en andere gewesten uitbrak, werd de roep om een sterke militaire leider steeds luider. Men wilde de

11 RHCL, 20.001A, inv.nr. 22, Raadsverdragen, resolutieprotocollen van de magistraat, klad-exemplaren, 1676-1795, 1743, februari 18-1746, november 14, 22 juli 1746, 155f; inv.nr. 23, 1746, november 21-1748, december 30, 14 november 1746, 178v; G. Roks, J. Notermans, 'Het beleg van Maastricht in 1748', in: J.S.M. Daenen e.a., *De Slag van Lafelt om Maastricht* (Maastricht, 1997), 87; Jef Leunis, *De kus van de ijzeren maagd. En andere merkwaardige, historische en scandalouse geschiedenissen uit vroeger eeuwen*, (Maasbree, 1980), 183.

Friese stadhouder prins Willem Carel Henrik Friso Van Oranje-Nassau (1711-1751) tot stadhouder van alle gewesten uitroepen. Deze werd op 2 mei niet alleen benoemd tot stadhouder Willem IV maar ook tot kapitein-generaal en admiraal-generaal van de Republiek. In november werd zijn stadhouderschap zelfs erfelijk verklaard. Men zag in hem de toekomstige redder van het vaderland, zoals men dat in het Rampjaar 1672 in zijn verre voorouder Willem III¹² gezien had. In de woorden van de dichter H. Asschenberg:¹³

Ach, Hemel! zo 't mag zyn, behoed ons voor gevaar!
 Bevyd ons voor de macht van dien geweldenaar!
 Geef ons niet over aan zyn wreede heerschappyë!
 Bewaar ons voor het jak der fransche dwinglandyë!
 Op dat uw Kerk en Staat, als eertyds weder bloeij',
 En in de schaduw van d'Oranjelommer groeij'.
 Bewaar het Staatsjuweel 't welk Gy ons hebt gegeven!
 Uw' gunst bekchermt' myn' PRINS! behoed zyn dierbaar leeven!
 Dat onder Zyn beleid, de Staat weër zy herfeld!
 Uw arm geleide hem in 't bloedige oorlogsveld!
 Dan vlechten we om de Kruin van FRISO eerepalmen;
 Dan looven we uwen Naam met dankbre vreugdegalmen.

Dit was ijdele hoop, zoals al snel zou blijken. De Republiek was niet opgewassen tegen de overmacht van de vijand en Willem IV bleek niet de statuur en evenmin de kwaliteiten van stadhouder Willem III te bezitten.

Ook in Maastricht vierde men de benoeming van de Oranjeprins tot stadhouder Willem IV. De Indivieze Raad stuurde hem schriftelijk haar gelukwensen, vergezeld van

een vat Rijnwijn, zoals zij dat ook in 1672 gedaan had bij de benoeming van Willem III. Op 30 mei vond de officiële viering plaats. De volgende beschrijving van deze viering toont aan dat Maastricht wel degelijk verbonden was met de Republiek.¹⁴ De klokken werden geluid en om 5 uur 's avonds vond in de protestantse Sint-Janskerk een plechtige zitting plaats waaraan deelnamen de wereldlijke en kerkelijke hoogwaardigheidsbekleders, de militaire commandant van de stad en de hoofdofficieren van het garnizoen. Hier hield Van Leverincksveld, leraar aan de protestantse Latijnse school, een feestrede in het Latijn. In het met lampions versierde stadhuis was een souper aangericht, dat afgesloten werd met een pastei waaruit na de opening levende vogels vlogen en vervolgens een hoofd te voorschijn kwam dat een liedje begon te zingen ter ere van Willem IV. Na dit spektakelstuk zongen twee solisten ondersteund door een koor een duet in het Frans. Het was een pastorale waarin een herder klaagde over het bloedbad en de verschrikkingen die de oorlogsgod over Europa verspreidde. Een tweede herder antwoordde hem of hij nog niet had gehoord dat een prins, de enige hoop in deze onstuimige tijd, op het punt stond in de voetsporen van zijn voorouders te treden? Het koor zong vervolgens dat hij voor hen datgene ging doen wat zijn voorouders ook hadden gedaan. De eerste herder was nu overtuigd en zong:

-
- 12 Stadhouders Willem II, de vader van Willem III, was de broer van overgrootmoeder Henriëtte Catharina van Willem IV. Beiden waren kinderen van Frederik Hendrik en Amalia van Solms. De andere dochter van dit echtpaar, Albertine-Agnes, was de moeder van zijn grootvader Hendrik Casimir II van Nassau-Dietz.
- 13 H. Asschenberg, 'Gruwel der Franssche trouwloosheid' (Amsterdam 1747), in: W.P.C. Knuttel, *Catalogus van de pamfletten-verzameling berustende in de Koninklijke Bibliotheek*, deel IV (1714-1775), pamflet 17711.
- 14 RHCL, 20.001A, inv.nr. 23, 25 mei 1747, 44r-v; Idem, inv.nr. 162, 'Missivenboeken', registers van ingekomen en uitgaande brieven, 31 mei 1747, felicitatiebrief aan Willem IV; 14.B002A, Kapittel van Sint-Servaas te Maastricht, 1062-1797, inv.nr. 1764, 'Eenige omstandigheden en gevolgen van het beleg der stad Maastricht anno 1748. Item bij deese occasie een gecontinueert verhaal der gedenkwaardige saaken yzedert voorgevallen, principalik betreffende de kerke van Sint Servaas.' Handschrift door deken Plugmackers, 1747-1759, 2; G.D.L. Franquinet, 'Een Oranjefeest te Maastricht in 1747', in: *De Maasgouw*, jaargang 1, (21 en 28 augustus 1879), 129-130, 133-134. De auteur baseert zijn beschrijving op het verslag dat vice-hoogschout Collette van de viering maakte. Collette was ooggetuige en deelnemer aan de feestelijkheden.

*Tremblez, fiers ennemis, au nom seul de Friso
Renoncez au projet d'asservir nos terres.
Faut-il à vos progrès de plus forte barrière
Que ce jeune Héros.*

De Franse koning Lodewijk XV en zijn generaals waren niet onder de indruk van de euforie die de benoeming van Willem Friso in de Republiek had veroorzaakt. Zij waren vastbesloten Maastricht te veroveren. Een maand na de feestelijkheden in deze stad raakten zij bij het dorpje Lafelt, enkele kilometers ten westen van Maastricht, voor de tweede keer slaags met hun Geallieerde vijanden. Op 2 juli vond de zogenoemde Slag bij Lafelt plaats, waarbij aan de Franse kant 68.000 manschappen streden en aan de kant van de Geallieerden 79.000. Een echte overwinnaar kende deze bloedige veldslag niet, alhoewel Lodewijk XV deze wel opeiste. Zijn leger was echter te verzwakt om meteen door te stoten naar Maastricht, het eigenlijke doel van deze veldtocht. De veldslag had hem 10.000 doden en gewonden gekost, bij de Geallieerden telde men er 5.800. Van de inwoners van Lafelt en naburige dorpen zijn geen cijfers bekend van doden en gewonden, maar hun dorpen, boomgaarden en gewassen waren verwoest en hun voorraden verdwenen.¹⁵

Reeds enkele dagen na de Slag bij Lafelt zond Maurits van Saksen, de opperbevelhebber van het Franse leger in de Zuidelijke Nederlanden, zijn generaal Löwendal met 30.000 soldaten naar het westen om Bergen op Zoom, het andere zuidelijke bolwerk van de Republiek, te belegeren. Het Geallieerde leger ter grootte van ongeveer 50.000 man had zich teruggetrokken op de rechter Maasoever en stond onder de leiding van de hertog van Cumberland, een zoon van de Engelse koning George II. Hij was een zwager van Willem IV,

die was getrouwd met zijn zus Anna van Hannover. Cumberland weigerde gehoor te geven aan het dringend verzoek van Willem IV hulptroepen te sturen ter verdediging van Bergen op Zoom, omdat dan naar zijn mening voor de Fransen de weg open zou komen te liggen naar het keurvorstendom Hannover. Na acht weken belegering werd op 16 september het tot puin gebombardeerde Bergen op Zoom stormenderhand ingenomen en er werd door de Franse soldaten enkele urenlang geplunderd, verkracht en vermoord. Het kostte 2.000 van de 5.000 inwoners het leven en 1.000 raakten er gewond.¹⁶

De belegering van Maastricht (april-mei 1748)

Stadhouder Willem IV was 'diepbedroefd over het rampzalige ongeluk dat ons is overkomen'.¹⁷ Ook in Maastricht was men geschrokken van, en ontdaan over de successen van de Franse legers en de berichten over de gruwelijkheden in Bergen op Zoom. De oorlogvoerende landen gaven aan dat zij de oorlog wilden beëindigen. Hun diplomaten kwamen inderdaad vanaf begin maart 1748 in Aken bijeen om over een vredesregeling te onderhandelen, maar de dreiging van voortzetting van de strijd bleef in volle hevigheid aanhouden. Lodewijk XV wilde nog steeds Maastricht veroveren om zijn onderhandelingspositie bij de vredesbesprekingen zo gunstig mogelijk te maken. Begin april had zijn leger Maastricht volledig ingesloten. De Geallieerde troepen hadden zich zoals gezegd na de Slag bij Lafelt teruggetrokken op de oostelijke Maasoever en waren begonnen met het aanleggen van oorlogsmagazijnen en het graven van verdedigingswerken. De plaatselijke bevolking werd verplicht om te foerageren, graafwerkzaamheden te verrichten en soldaten

15 J. Notermans, 'De grootste veldslag uit de oorlog', in: J.S.M. Daenen e.a., *De Slag van Lafelt om Maastricht* (Maastricht 1997), 51, 76-80, 85; Jagtenberg, 568.

16 G. Roks, J. Notermans, 88, 99; Jagtenberg, 571, 584-585.

17 Jagtenberg, 588.

en officieren te huisvesten. Precieze cijfers zijn niet bekend, maar het aantal dodelijke slachtoffers onder de bevolking als gevolg van uitputting en epidemieën leidde in het najaar van 1747 tot verdubbeling en zelfs verviervoudiging van de sterftcijfers. Vooral jonge kinderen waren het slachtoffer.¹⁸ Ook de legers van de Franse koning bleven in het Maasland aanwezig. Zijn leger groeide uit tot 120.000 à 130.000 manschappen.¹⁹

In Maastricht was men al eind 1746 na de Slag bij Rocourt begonnen met het versterken van de vestingwerken. Hobbe baron van Aylva, de commandant van de stad, had geruime tijd voordat deze veldslag plaatsvond aan de stadhouder geschreven dat Maastricht een belegering niet zou kunnen doorstaan door onderbezetting en verwaarlozing van de verdedigingswerken. Een anonieme, in het Engels gestelde brief van 20 februari 1748 vermeldde eveneens dat de stad op geen enkele wijze een aanval zou overleven: er was gebrek aan zwaar geschut, munitie en militairen. Een week later zond de stadhouder Charles Bentinck als zijn gezant naar Engeland met de opdracht het gebrek aan de bevoorrading van de Engelse troepen bij Maastricht aan de orde te stellen.²⁰

Willem Bentinck, de broer van Charles, nam in Aken namens de Republiek deel aan de vredesbesprekingen. Hendrik Fagel, de griffier van de Staten-Generaal, schreef hem dat uitgerkend op 11 april 1748, de dag dat de pasgeboren prins Willem in Den Haag gedoopt werd, het bericht van de belegering van Maastricht binnen was gekomen. Het had de feestvreugde getem-

perd, schreef hij, maar dat nam niet weg dat de doop met veel pracht en praal was gevierd.²¹

Terwijl intussen de Fransen Maastricht volledig insloten, ondernam het stadsbestuur stappen om te voorkomen dat de stad hetzelfde lot zou ondergaan als Bergen op Zoom. Het vroeg de Luikse commissarissen-deciseurs, graaf De Geloës en graaf De Méan, om hulp en informeerde bij hen met welke som geld en/of welke andere tegemoetkoming zij dachten dat de vernietiging van de stad kon worden voorkomen. De heren begrepen de portee van deze vraag. De Geloës antwoordde op 12 april 1748 schriftelijk dat de Conseil Privé, de regering van het prins-bisdom, had besloten om een zekere De Blisia naar Maurits van Saksen te sturen met het verzoek om de stad zoveel mogelijk te sparen.²² Later deelde hij deken Plugemackers van het Sint-Servaaskapittel en anderen mede, dat de Staten van Luik via de grootmeester van het bisschoppelijk hof, graaf M.H. de Horion, aan Van Saksen 50.000 pond geschenken hadden om hem te bewegen Maastricht te sparen.²³

In de avond van 16 april 1748 vertrok een delegatie van het stadsbestuur zelf naar de abdij van Hocht, een achttal kilometer ten noorden van Maastricht, waar Van Saksen zijn hoofdkwartier had. Burgemeester Van Brienen, pensionaris Deloneux en de gezworenen Ghijsen en Bogaert hadden uit de stadskas een onbeperkte som geld mogen meenemen 'om bij dien middel dese stad van bomben ende gloyende kogels te bevrijden'. Hoe hoog de prijs was die Van Saksen hiervoor uiteindelijk vroeg, is niet duidelijk.²⁴

18 J. Daenen, 'Het platteland', in: J.S.M. Daenen e.a., 137, 144-145, 158.

19 Nimwegen, 353-354.

20 Jagtenberg, brief van Aylva aan Willem IV, 3 juni 1746, 570, noot 254; Archives ou correspondance inédite de la maison d'Orange-Nassau, serie 4, deel 1, Lettre LXXXIV, *Avis sur Maastricht*, 20 februari 1748, 151-152; Lettre LXXXV, *Mémoire pour servir d'instruction à Monsieur le Comte C. de Bentinck, allant faire un tour en Angleterre*, 28 februari 1748, 154.

21 Willem Bentinck, *Briefwisseling en aantekeningen van Willem Bentinck, heer van Rhoon. Deel 2*, CCCXIV, Hendrik Fagel aan Willem Bentinck, Den Haag, 12 april 1748; Jagtenberg, 624-625.

22 RHCL, 20.001A, inv.nr. 162, brieven van 6, 7, 12 en 13 april 1748. De foliopagina's zijn niet genummerd.

23 RHCL, 14.Boo2A, inv.nr. 1764, *Voorsorge van de Staaten van Luik gedurende het beleg van Maestricht*, 10.

24 RHCL, 20.001A, inv.nr. 23, 16 april 1748, 98r.

Afb 3 Plattegrond van Maastricht in 1748. Bron: Rijksmuseum Amsterdam, Objectnummer RP-P-OB-84.009, anoniem, Plattegrond van de verdedigingswerken om de stad Maastricht, ten tijde van het beleg van de stad door de Fransen onder Maurits van Saksen en Lowendal vanaf 15 april en ingenomen op 7 mei 1748.

Op 21 april 1748 begonnen de beschietingen op de verdedigingswerken van de stad (afbeelding 3), die tot 7 mei zouden duren.²⁵ Ondanks de demarches en ‘presenten’ vielen veel bommen in de stad zelf, met name in de Boschstraat, Brusselsestraat en op het Vrijthof en het gebied dat deze straten en dit plein omsloten. Ook de Nieuwe Biesen, het klooster van de Duitse Orde dat in de noordwestelijke hoek van de stad lag, werd ernstig beschadigd. De projectielen waren afkomstig van het geschut dat ten noorden van de stad verhoogd

stond opgesteld ter hoogte van de Boschpoort en Hoog Frankrijk. Zij vielen daardoor ook in de stad zelf en niet alleen op de verdedigingswerken. Veel huizen en straten raakten geheel of gedeeltelijk vernield. Onder de burgerij viel evenwel slechts één dode. Velen hadden een schuilplaats kunnen vinden in kelders en ondergrondse gangenstelsels.²⁶

Op 3 mei 1748 werd Aylva door een Franse en een Engelse soldaat op de hoogte gebracht van de goede vorderingen van de vredesbesprekingen in Aken. Frankrijk, Engeland en de

25 Rijksmuseum Amsterdam, Objectnummer RP-P-OB-84.009, anoniem, ‘Plattegrond van de verdedigingswerken om de stad Maastricht, ten tijde van het beleg van de stad door de Fransen onder Maurits van Saksen en Lowendal vanaf 15 april en ingenomen op 7 mei 1748.’

26 T. Roks, “‘Groff geschut deed de aerde daeveren”. Het beleg van Maastricht in 1748’, in: *De Maasgouw*, 117 (1998), 179-188; Jacques van Rensch, ‘Vrijkoop van klokken te Maastricht. Een geschil tussen de Maastrichtse geestelijkheid en de Duitse Orde 1749-1752’, in: *Liber Amicorum Michel van der Eycken* (Brussel 2015), 140-141.

Republiek hadden op 30 april een concept-vredesverdrag opgesteld, de zogenaamde Praeliminare Vredesartikelen van Aken. Twee dagen daarvoor had Aylva aan het stadsbestuur nog om 1.000 werkkrachten gevraagd om een aarden verdedigingswal aan te leggen. Als er onvoldoende vrijwilligers gevonden werden om dit werk tegen betaling te verrichten, wilde hij vreemdelingen, zowel mannen als vrouwen, onvermogene burgers en in het uiterste geval knechten van de ambachtslieden of 'lediggan-ger' tot deze arbeid verplichten.²⁷

Aylva stuurde William Grahame, geneeraal-majoor in Staatse dienst, om 1 uur 's nachts als koerier naar de stadhouder met het verzoek de strijd te mogen staken. In de namiddag van 6 mei kwam hij terug uit Breda, waar Willem IV op dat moment verbleef, met de toestemming en met enkele aanwijzingen voor het opstellen van de capitulatiebepalingen.²⁸ Nog diezelfde avond vertrok een deputatie van het stadsbestuur naar het hoofdkwartier van Van Saksen in Hocht. Voordat zij de volgende ochtend door Van Saksen in audiëntie zouden worden ontvangen, hadden zij een onderhoud met diens adjudant, een zekere kolonel baron Von Bulow. Deze maakte hen duidelijk dat zij geacht werden om aan ieder van de drie secretarissen van de veldmaarschalk een present te schenken van 200 dukaten. De kolonel zelf toucheerde 300 dukaten. Toegelaten tot Van Saksen voerde Deloneux het woord. Hij bedankte hem voor de orders die hij had gegeven om de stad te sparen. De deputatie had een voorstel over de capitulatievoorwaarden aan Von Bulow afgegeven

en Deloneux vroeg nu naar het oordeel van Van Saksen. De veldmaarschalk antwoordde dat de capitulatievoorwaarden op dezelfde voet zouden worden vastgesteld als koning Lodewijk XIV in 1673 had bepaald, toen Maastricht voor vijf jaar in Franse handen kwam.²⁹ Op 7 mei werd inderdaad onder dezelfde voorwaarden het capitulatieverdrag ondertekend door Van Saksen en Aylva, die op dat moment als pasbenoemde gouverneur de hoogste militair in rang van het Maastrichtse garnizoen was. Het Nederlandse garnizoen vertrok (afbeelding 4) en de Fransen installeerden hun eigen garnizoen met de beruchte generaal Van Löwendal als militaire gouverneur.³⁰

In de jaren 1747-1748 waren Maastricht en omgeving oorlogsgebied geweest waarin twee veldslagen hadden plaatsgevonden en waar 100.000 tot 150.000 soldaten permanent aanwezig waren geweest. De last en ellende die dit voor de plaatselijke bevolking betekende, is moeilijk te overschatten. In een audiëntie met de stadhouder verklaarde Van Mewen, kanunnik van het Sint-Servaaskapittel, dat de ene helft van de elf dorpen die tot het bezit van het kapittel behoorden verwoest was en de andere helft verbrand, maar dat ze allemaal geruïneerd waren.³¹ De stad Maastricht was militair gezien weliswaar onvoldoende voorbereid geweest op een onafwendbare aanval, maar had op eigen initiatief en mede dankzij de bemiddeling van het bestuur van de prins-bisschop van Luik een totale vernietiging zoals die van Bergen op Zoom kunnen voorkomen.

27 'Omstandig relaas van 't geen gedurende het beleg van Maastricht zedert den 17 laatstleden tot het treffen van een provisioneelelen stilstand van wapenen op 3 dezer in die vesting is voorgevallen', in: *Hollandsche Historische Courant*, 14 mei 1748, 1; RHCL, 20.001A, nr. 23, 1 mei 1748, 101v-102v.

28 RHCL, 22.001A, Handschriftencollectie GAM, inv.nr. 141, 'Journael van de belegering der stad Maastricht in 't jaar 1748 en vervolgt gedurende den tijd dat de Fransen dezelve in possessie hebben gehad, tot op den dag van d'evacuatie geschied den 3 February 1749', 386-389; Nimwegen, 358.

29 RHCL, 2.001A, inv.nr. 23, 103v-104r.

30 Rijksmuseum, RP-P-OB-84.014, 'De uittocht met alle krijgseer van het Nederlandse garnizoen onder baron Van Aylva, na de capitulatie van de stad Maastricht aan de Fransen, 10 mei 1748.' Prentmakers Reinier Vinkeles en Cornelis Bogerts (beiden vermeld op object) naar tekening.

31 RHCL, 14.002A, inv.nr. 1764, 63.

Afb 4 Het garnizoen verlaat Maastricht. Bron: Rijksmuseum, Objectnummer RP-P-OB-84.014, De uittocht met alle krijgseer van het Nederlandse garnizoen onder baron Van Aylva, na de capitulatie van de stad Maastricht aan de Fransen, 10 mei 1748. Prentmakers Reinier Vinckles en Cornelis Bogerts (beiden vermeld op object) naar tekening van Jacobus Buys.

De Franse bezetting van de stad (8 mei 1748-3 februari 1749)

In de Praeliminare Vredesregeling van 30 april 1748 waren de strijdende partijen al overeengekomen dat alle veroveringen zouden worden teruggegeven. In de uiteindelijke vredesregeling, die op 18 oktober 1748 eveneens in Aken getekend werd, was voor de Republiek bepaald dat Frankrijk Staats-Vlaanderen, Bergen op Zoom, Maastricht en de ontmantelde Barrièresteden in de Zuidelijke Nederlanden teruggaf.

Pas op 3 februari 1749 zouden de Franse troepen Maastricht verlaten. Gedurende negen maanden stond de stad onder het gezag en de supervisie van Frankrijk. Dit had ook consequenties voor de verhouding tussen katholieken en protestanten in de stad. De katholieke inwoners werden gedurende deze bezettingsperiode door hun protestantse stadsgenoten en afgezanten van de Staten-Generaal, of van de stadhouder, angstvallig in de gaten gehouden. Zij vreesden dat katholieken van de gelegenheid gebruik wilden maken om veranderingen aan te brengen in de bepalingen van het capitulatieverdrag van 1632, met name op het gebied van de godsdienst. Deze vrees had ook de opperstalmeester en intimus van de stadhouder, Douwe Sirtema van Grovestins, die als diens afgevaardigde naar Maastricht was gekomen. Tijdens een van zijn ontmoetingen met de Franse gouverneur Löwendal bracht deze ter sprake dat iemand gevraagd had of de Sint-Servaasprocessie dat jaar door de hele stad mocht trekken. Sedert 1632 mochten processies alleen plaatsvinden op kerkelijk grondgebied rond de kerken. Dat betekende dat de Sint-Servaasprocessie, die gehouden werd op de feestdag van de patroonheilige van de stad op 13 mei, letterlijk een blokje om ging. Zij vertrok uit het zuidportaal van de kerk, ging

meteen naar rechts en via de straat Sint-Servaasklooster en het (huidige) Keizer Karelplein enkele honderden meters verder weer terug de kerk in door het noordportaal. Grovestins was verbolgen over dit verzoek en riep onmiddellijk deken Pleugmakers van het Sint-Servaaskapittel ter verantwoording. In een stevig gesprek uitte hij volgens de deken allerlei bedreigingen. Als er in het vervolg veranderingen in de routes van processies zouden komen, dan zou dat ernstige gevolgen hebben voor het kapittel. Hij zou het voorval ook melden aan de stadhouder. De processie vond op de gebruikelijke wijze plaats.³²

Enkele dagen na de Sint-Servaasprocessie deed binnen de gemeente van de Waalse kerk het gerucht de ronde dat voor Sacramentsdag, een belangrijke katholieke feestdag twee weken na Pinksteren, toestemming was gegeven om de gelijknamige processie door de straten van Maastricht te laten trekken. Grovestins had de proost en de deken van het Sint-Servaaskapittel, dat de regie over deze processie voerde, wederom duidelijk gemaakt dat dit ernstige gevolgen zou hebben en dat het hen zou berouwen zodra Maastricht weer terug was gekomen onder het gezag van de stadhouder. Beiden verklaarden zij geenszins tegen de wil van de Staten Generaal te willen handelen. Ook het stadsbestuur had het kapittel gevraagd om de processie op de gebruikelijke wijze te laten plaatsvinden. Aldus geschiedde: soldaten bewaakten de route, maar er liepen in de processie wel Franse hoogwaardigheidsbekleders mee, onder wie Löwendal.³³

Onder de protestantse minderheid in Maastricht leefde de angst dat de katholieken ook anderszins gebruik zouden maken van het feit dat zij nu onderdanen waren van Zijne Allerchristelijkste Majesteit Lodewijk XV. De vice-hoogschout van de Brabantse Raad,

32 RHCL, 14.Boo2A, inv.nr. 1764, 42-43, 63; Ubachs en Evers, 'Servaasprocessie', in *Historische Encyclopedie Maastricht*, 481.

33 RHCL, 22.001A, inv.nr. 141, deel 1, 460-464, deel 2, 42-43.

Abraham van den Heuvel, schreef op 10 juni aan Jan de Back, de geheime secretaris en requestmeester van de stadhouder, dat leden van de Brabantse Raad verontrust waren door de komst van twee afgevaardigden van Lodewijk XV. Die zouden hebben gezegd dat zij voor de koning de functie van commissaris-deciseur zouden overnemen en dat zij samen met hun Luikse collega's de nieuwe magistraten zouden benoemen, waarbij de protestantse magistraten werden vervangen door katholieke. Zelf meende hij dat het niet zo'n vaart zou lopen, omdat de katholieke regenten beducht waren voor tegenmaatregelen zodra de stadhouder weer het benoemingsrecht had teruggekregen, en naar analogie van het vertrek van de Fransen in 1678 enkele jaren alleen maar gereformeerde magistraten zou benoemen. Ook de griffier van de Staten Generaal Fagel zag dit gevaar niet zo en wilde de ontwikkelingen afwachten.³⁴ Zij kregen beiden gelijk.

Op zondag 12 mei, daags voor de Sint-Servaasprocessie, hadden enkele Franse soldaten voor een kleine religieus getinte rel gezorgd. Zij waren de Sint-Janskerk, het voornaamste protestantse gebedshuis, binnengegaan en hadden daar volgens deken Pleugmaekers 'veele insolentien gepleegt, jae hebben selfs de klokken geluydt'.³⁵ Of hij dit voorval betreurde, vermeldt hij niet.

De Franse bezetting van bijna negen maanden kostte de stad een lieve duit. Van Löwendal had al op de eerste dag van zijn aantreden als gouverneur kenbaar gemaakt dat hij een salaris van 10.000 rijksdaalders verwachtte. Dit was 7.000 rijksdaalders meer dan gewoonlijk voor deze functie betaald werd. Daar kwam nog eens f 3.000 bij voor een passende woning met dito inrichting.³⁶ In de *Leydse Courant* van 7 juni wordt een anonieme brief uit Maastricht aan-

gehaald waaruit blijkt dat ook de bevolking zijn bijdrage moest leveren:

Extract uit een Brief van Maastricht, gedagteekend den eersten Juny. De Neering is hier ten eenemaal te grond; want de Fransse Marketenters doen nu dezelve in plaats van de Burgers en overige Ingezetenen; en alhoewel men van ons tot nog toe geen Contributie heeft gëeischt, heeft egter deze Stad, zedert dat de Franssen dezelve in bezit hebben, bereids meer dan twee honderd duizend Guldens Onkosten gehad: Aan de Linien van Höcht af tot aan de Maas moeten daaglyks agt duizend Boeren werken, ten welken einde men alle de Opgezetenen, die van 15 tot 60 Jaaren oud zyn, met naam en toenaamen opgetekend heeft; De groote Redouten worden voltooid en de Linie word met Graften van 24 voeten breed en 14 voeten diep voorzien: Daarenboven worden verscheide zoo-genaamde Wolfs-Kuilen gemaakt en sterk gepalissadeerd, ten welken einde men alle de bekwaame Boomen in de naast leggende Bosschen omver hakt en bereids tagtig duizend Palissaaden van Namen herwaards gebragt heeft: Elk een van de Opgezetenen zoo in het Oostenrykse Gebied als in dat van de Staaten Generaal moet om den vyfden dag daar aan werken en krygt des daags twee Pond Brood.³⁷

Deze anonieme briefschrijver uit Maastricht was goed geïnformeerd over de kosten van de Franse bezetting. Bij het vertrek van de Fransen begin februari 1749 had het stadsbestuur deze berekend op f 214.680. Daar kwam nog eens f 127.208 bij voor het onderhoud van het garnizoen. Voor de komst van de Fransen waren deze laatste kosten nooit tot last van de stad

34 Willem Bentinck, Briefwisseling, deel 2, nr. 357, Abr. Van den Heuvel aan J. de Back, 33-35; nr. 361, H. Fagel aan Willem Bentinck, 39-41.

35 RHCL, 14.Boo2A, 41.

36 RHCL, 20.001A, inv.nr. 23, extra vergadering van 7 mei 1748, 104r.

37 *Leydsche Vrijdagse Courant*, anno 1748, nr. 69, 7 juni 1748, p. 1.

geweest. Alles bijeen was de kostenpost dus f 341.888. Omgerekend in onze huidige muntsoort is dat € 3.727.095,10.³⁸ Daar komt nog eens een onbekend bedrag bij aan kosten voor het herstel van de verwoestingen aangericht tijdens de belegering van de stad.

Onrust en opstand in de Republiek (1748)

De inwoners van de Republiek waren weliswaar niet het slachtoffer geworden van oorlogsgeweld, beschieting, en bezetting van hun stad of dorp zoals Bergen op Zoom en Maastricht met de omliggende dorpen in 1747-1748, maar ook zij kenden grote problemen en zelfs troebelen waarbij de oorlog als katalysator werkte. Al in de eerste oorlogsjaren vonden er herhaaldelijk hongeroproeven plaats. Oorzaken hiervan waren werkloosheid, terugvallen van de handel als gevolg van de oorlog, maar ook al langer spelende problemen zoals de veepest, de aantasting van dijken door de paalworm en de kosten van levensonderhoud als gevolg van de hoge accijnzen.

De onvrede en woede onder brede lagen van de bevolking richtten zich vooral tegen de rijkdom en macht van de stedelijke regenten. Zij beheersten als belastingpachters de inning van allerlei vormen van indirecte belastingen, accijnzen. Voor dit recht moest jaarlijks een tevoren vastgesteld bedrag aan de overheid worden afgedragen. Alles wat daarboven van de bevolking gevorderd werd, was voor de eigen portemonnee van de belastingpachters; een zeer lucratieve bron van inkomsten voor de regenten die in de positie verkeerden om dergelijke ambten onder elkaar te verdelen. Het spreekt haast vanzelf dat de belastingpachters en hun commiezen bij de bevolking gehaat waren.

Het belastingoproer – want zo kan men de incidenten, rellen en plunderingen die in 1748 plaatsvonden toch wel karakteriseren – was op 4 maart in Groningen begonnen met de plundering van het huis van burgemeester Geertsema. Eind mei werden in de provincie Friesland zogenaamde chercherhuisjes of -hutten aangevallen. Daarin woonden cherchers, ambtenaren die in dienst van een belastingpachter de belasting moesten innen die de boeren moesten betalen om hun graan door de molenaar te mogen laten malen. Dergelijke acties vonden tevens plaats in de gewesten Overijssel en Gelderland.³⁹

In juni begonnen ook in het gewest Holland plunderingen van kantoren en woonhuizen van belastingpachters. Dit gebeurde het eerst in Haarlem, waar leden van de schutterij weigerden om tegen de plundersaars op te treden. Men eiste afschaffing van de pachten en accijnzen en de invoering van een directe belasting, het zogenaamde hoofdgeld. Vergelijkbare acties en eisen volgden in Leiden en Den Haag. Ter beteugeling van de onrust en plunderingen deed de stadhouder op 19 juni aan de Staten van Holland en West-Friesland een voorstel, een *Propositie*. Dit kwam erop neer dat de pachten werden afgeschaft en vervangen door een ander systeem. Het bestuur van het gewest nam het voorstel over en stopte de inning van de accijnzen, waarna de rust weerkeerde. Niet echter in Amsterdam, waar nog een week lang straatgevechten en plunderingen plaatsvonden totdat ook het bestuur van Amsterdam zich akkoord verklaarde met het besluit van de Staten van Holland en West-Friesland om te stoppen met het innen van accijnzen.⁴⁰

In Amsterdam stak de onrust snel opnieuw de kop op. Vanaf 9 augustus kwamen hervor-

38 RHCL, 20.001A, inv.nr. 24, vergadering van 27 januari 1749, 8-10; <http://www.iisg.nl/hpw/calculate-nl.php> (<http://www.iisg.nl/hpw/calculate2-nl.php> Internationaal Instituut voor sociale geschiedenis, IISG), omrekening gulden 1748-euro 2018. Bezoekdatum 29 juli 2019.

39 Geyl, deel IV, boek 8, 1106; Jagtenberg, 634-639.

40 Jagtenberg, 641-654.

mingsgezinde burgers bijeen in de herberg De Doelen, gehuisvest in de gebouwen die eertijds toebehoord hadden aan de schutterij van stad, de kloveniers. Tijdens roerige vergaderingen streefden zij naar de afzetting van de regenten waar de burgerij geen vertrouwen in had. Zij eisten ook het recht om zelf de officieren van de burgerwacht, de schutterij, te mogen kiezen in plaats van de vroedschap, het adviescollege van het stadsbestuur dat door coöptatie werd gekozen. De spanningen liepen zo hoog op dat de stadsbestuurders hun ambt neerlegden en ter beschikking stelden aan de stadhouder. Deze was bereid om ter bemiddeling naar Amsterdam te komen, op voorwaarde dat de Doelisten – met die verzamelsnaam werden de hervormingsgezinden aangeduid – zich zouden onderwerpen aan zijn beslissingen en er geen geweld zou plaatsvinden. De Doelisten stemden daarmee in en na het fiat van de Staten van Holland, het hoogste gezag in het gewest, vertrok de stadhouder naar Amsterdam.

Het zou twee weken duren voordat de stadhouder de nodige besluiten had genomen. Hij werd van alle kanten belaagd met voorstellen en eisen, en hij was bovendien zelf een voorzichtig man die niet snel en gemakkelijk knopen kon doorhakken. Uiteindelijk werd de wet verzet. Dat wil zeggen dat de vier zittende burgemeesters werden ontslagen en er vier nieuwe werden benoemd. Ook de 36 leden van de vroedschap werden ontslagen, maar negentien leden werden herbenoemd. Van de zeventien nieuw benoemden kwamen er twaalf uit koopmansfamilies die nog nooit deel hadden uitmaakt van het stadsbestuur.

De regeling van het benoemen van de hoofdofficieren van de schutterij zorgde voor de meeste emoties. Het voorstel was om het benoemingsrecht van twee van de vijf kolonels,

de hoogsten in rang, bij het stadsbestuur te laten. Dit leverde woedende reacties op van de Doelisten en de Bijltjes, de scheepstimmerlieden van Amsterdam. Zij wilden dat de stadhouder deze officieren dit keer zou benoemen en dat de burgers dat recht in de toekomst kregen. Een groep burgers wist zelfs in de nacht van 10 september tot in de slaapkamer van de stadhouder te geraken om hun eisen onder zijn aandacht te brengen. De stadhouder gaf de indruk hiermee in te stemmen. Maar daags na zijn vertrek op 14 september liet hij in een publicatie bekendmaken dat in het vervolg de krijgsraad – dat wil zeggen de hoofdofficieren van de schutterij – met voorkennis en op gezag van de burgemeesters moest vergaderen. Ondanks de kritiek die onder andere in pamfletten werd geuit, verliepen daarna de bijeenkomsten van de Doelisten en reeds op 18 september kwam niemand meer opdagen.⁴¹

De stadhouder stuurde vertegenwoordigers, commissarissen, naar Haarlem, Leiden en Rotterdam om ook daar de wet te verzetten. De meeste leden van de vroedschappen werden herbenoemd. In december ging de stadhouder zelf naar Friesland. Hij schafte er enkele misbruiken af, zoals het sluiten van contracten van correspondentie: afspraken over de verdeling van de ambten onder de regenten. Het pachten van het recht om belastingen te innen werd eveneens afgeschaft en vervangen door het rechtstreeks innen van de belasting door de overheid.⁴²

De conclusie is dat uiteindelijk het oude stelsel grotendeels gehandhaafd bleef, met dit verschil dat de stadhouder het benoemingsrecht van nog meer ambten had gekregen. Door zijn weifelend en niet doortastend optreden had hij echter veel steun bij de gewone burgers verloren.⁴³

41 Idem, 657-700.

42 Idem, 700-703.

43 Geyl, deel IV, boek 8, 1120.

Het herstel in Maastricht na het vertrek van de Fransen

In Maastricht vonden tijdens de Franse bezetting geen opstanden of plunderingen plaats. Dat zou met de aanwezigheid van een garnizoen ook niet goed mogelijk zijn geweest. Ook na het einde van de Franse bezetting in februari 1749 bleef oproer of opstandigheid van de bevolking achterwege. Toch werden er juist toen extra belastingmaatregelen ingevoerd om de schuld af te lossen die was ontstaan door de belegering en bezetting van de stad. Naast de aanwezigheid van een garnizoen kan ook als verklaring voor ‘de rust’ dienen dat Maastricht sinds 1579 geen schutterij of burgerwacht meer had. En juist die speelden in de Republiek tijdens de ongeregelde jaren in 1748 een belangrijke rol. Naar andere redenen laat het zich raden. Wellicht speelde bij de bevolking eenzelfde passiviteit en gelatenheid een rol waarvan vijftig jaar later sprake was. Tijdens de toenmalige Franse bezetting schreef in 1797 vanuit Maastricht Girard, een bestuurder van het departement Nedermaas, aan zijn minister in Parijs dat hij zich geen zorgen hoefde te maken over een eventuele boycot van de verkiezingen. De bevolking was daarvoor naar zijn mening veel te passief.⁴⁴ In Maastricht was er in 1748-1749 ook sprake van machtsmisbruik en corruptie, maar die praktijken werden opgelost en uitgevochten binnen de gelederen van de regentenklasse. De bevolking had daar, voor zover dat vast te stellen is, geen deel aan.

Onno Zwier van Haren, commissaris van de stadhouder in Maastricht

Enkele weken na het vertrek van de Fransen kondigde Onno Zwier van Haren zijn komst aan als speciale afgevaardigde van de stadhou-

der. De Staten-Generaal hadden de prins van Oranje gemachtigd om in de delen van Staats Brabant die door de Fransen bezet waren geweest ‘soodanige ordre te stellen als Sijne Hoogheijd tot meeste verseeckeringe van gemelde Provincie sal goed vinden’. Staats Brabant strekte zich in de ogen van ‘Den Haag’ blijkbaar uit tot ‘de staet ende provincie particulier’ Maastricht, aangezien Van Haren binnen het kader van deze opdracht op 23 februari in de stad aankwam. Onno Zwier van Haren is vooral in de annalen terecht gekomen vanwege een schandaal. Twee schoonzons hadden hem beschuldigd van incest met twee van zijn dochters, hun echtgenotes. Voordat dit in 1760 bekend werd, behoorde Van Haren tot hun overlijden tot de intimi en vertrouwelingen van de stadhouder en zijn vrouw prinses Anna.⁴⁵

Het stadsbestuur had Van Haren laten weten vereerd te zijn met zijn komst en verontschuldigde zich voor het feit dat het hem niet naar ouder gewoonte buiten de stad, in Lanaken, met een gastmaal, ‘de koude keuken’, welkom kon heten. Achteraf beklaagde Van Haren zich bij Aylva over het ontbreken van dit eerbewijs, dat normaal gesproken de commissarissen-deciseurs werd aangeboden bij hun aankomst.⁴⁶

Gedurende de ruim twee maanden dat Van Haren in Maastricht verbleef, werden de nodige zaken geregeld, waarin hij zelf vaak het voortouw nam en de leiding had. Allereerst zorgde hij ervoor dat de eerste verjaardag van de zoon van de stadhouder naar behoren werd gevierd. De Indivieze Raad had in maart 1748 vanwege de dreigende belegering niet voldoende feestelijk uitdrukking kunnen geven aan de geboorte van de erfprins. Wel had zij bij drukker Van Gulpen 150 exemplaren laten drukken van het

44 Lambert Jacobs, *Charles Roemers (1748-1838). Een Maaslandse regent in roerige tijden* (Hilversum 2019), 149-150

45 RHCL, 20.001A, inv.nr. 162, brief van 20 februari 1749; Jagtenberg, 615.

46 RHCL, 20.001A, inv.nr. 162, brief van de Indivieze Raad aan O.Z. van Haren van 22 februari 1749; 18A, inv.nr. 12, Collette, *Beschrijving van Maastricht, St. Pieter, Vroenhoven etc./Godefridus Augustinus, 1700-1800, 580-581; Pieter van der Vliet, Onno Zwier van Haren (1713-1779) Staatsman en dichter* (Hilversum 1996), 163-164.

gedicht dat een zekere pater Jacobus Maquo speciaal voor die gelegenheid geschreven had. De Raad besloot een jaar later, mede of vooral onder druk van Van Haren, alsnog de geboorte van prins Willem te vieren tegelijk met de verheffing van zijn vader tot erfstadhouder, wat reeds in november 1747 plaats had gevonden. Van Haren had ook geregeld dat f 1.600 extra aan hem uitbetaald werd. Dit was de vergoeding die leden van de Raad van State ontvingen als zij elke twee jaar de stad bezochten om met name de toestand in het garnizoen te inspecteren. In 1747 had zo'n bezoek vanwege de oorlog niet kunnen plaatsvinden. Van Haren was lid van de Raad van State en 'vermits syn Ed. Mogende den heer Van Haren alhier in qualiteyt van Gedeputeerde van haar Edele Mogende de heeren Raeden van Staaten thans sig bevind' werd dat bedrag alsnog aan hem uitgekeerd.⁴⁷

Ter delging van de schulden die de stad had gemaakt in verband met de belegering en bezetting van de stad legden de Luikse commissarissen-deciseurs De Geloës en De Méan samen met Van Haren de stad met ingang van 1 oktober 1749 een pakket maatregelen op. Voor de magistraten en ambtenaren behoorde tot de voornaamste bepalingen dat functionarissen bij het aanvaarden van hun benoeming een bepaald bedrag in de stadskas moesten storten: pensionarissen en peymeesters f 2.500, foerier (belast met het inkwartieren en foerageren van de militairen) f 2.000, bouwmeester f 1.500, secretarissen f 1.000, conciërge van het stadhuis f 800, controleur van de bouwmeester f 500, notarissen en procureurs ieder f 200. Verder werd bepaald dat voor een periode van vijf jaar papier, pennen, lak en andere schrijfbodigheden slechts in beperkte mate beschik-

baar waren, en dat voor eenzelfde periode de magistraten en het overheids personeel geen gratis kolen kregen. Ook moest het aantal feestelijke maaltijden op stadskosten tot een minimum worden beperkt. Opgelegde boetes voor overtredingen en geknoei met belastingen mochten niet meer ten goede komen aan de verschillende ambtsdragers, maar moesten voor het grootste gedeelte in de stadskas worden gestort. Accijnsverhogingen voor wijn, koffie, cacao, kolen en hop troffen de gehele bevolking. Huiseigenaren moesten daarenboven tien jaar lang jaarlijks vier procent van de opbrengst van verhuurde huizen en van de huurwaarde van hun eigen woonhuis als belasting betalen. De gratis bewoonde armenhuisjes tussen de Pieterspoort en de Verwershoek, tenslotte, moesten na het overlijden van de huidige bewoners worden verkocht aan de meestbiedende.⁴⁸

Binnen het jaar werd het besluit om de armenhuisjes te verkopen op verzoek van de Raad teruggedraaid. Het onderhoud van de 41 huisjes was van 'een cleene importantie. Sijnde slechts bij wijze van eene afdack gebouwen tegen den ouden stadswal'.⁴⁹ Tevens verzocht de Raad om bij ambtsaanvaarding de verplichte som geld te laten vervallen, omdat deze maatregel weinig bijdroeg aan de lastenverlichting, of anders de maatregel uit te breiden naar alle ambten. De commissarissen-deciseurs kwamen hen daarin tegemoet voor wat betreft de benoemingen voor het leven. In 1752 werd de accijns op chocolade en cacao opgeschort, aangezien de opbrengst te gering was en de afzet van de producten buiten de stad schaadde. Maar in 1754 werd de beperking betreffende de maaltijden op kosten van de stad voor zes jaar verlengd en in 1758 de belasting op huizen voor

47 Vliet, 163; RHCL, 20.001A, inv.nr. 23, vergadering van 11 maart 1748, 90v-91r; inv.nr. 24, vergadering van 3 maart 1749, 21r-v; inv.nr. 200, rekestboeken, 1747, februari 27-1752, januari 10, brief van weduwe Van Gulpen. Later zijn nog eens 150 exemplaren bijgedrukt. Ik heb het gedicht en de identiteit van de auteur niet kunnen achterhalen.

48 RHCL, 20.002, Commissarissen-deciseurs van beide Heren (bestuurlijk), 1580-1792, inv.nr. 6, Recessenboeken 1580-1758, 541-545.

49 RHCL, 20.002, inv.nr. 6, besluit van 25 september 1750, 55or.

twee jaar. Afschaffing ervan kon de stadskas nog niet lijden.⁵⁰

Enkele maanden nadat dit belastingpakket van hogerhand was opgelegd, nam de Raad een voorstel over van de ontvanger-generaal van de Staatse Landen van Overmaze François of diens opvolger Cornelis Rosa van der Haer. Zijn voorstel had tot doel de eindafrekening te regelen van de leveringen en bevoorradingen van het garnizoen tijdens het beleg. Het tegoed van de stad en verscheidene particuliere burgers had men berekend op f 81.398. De Raad van State accepteerde dit voorstel, deze berekening van de door hen te betalen vergoedingskosten, en 'betaalde' als volgt. De stad moest voor de helft van het uit te keren bedrag deelnemen aan het kapitaal van de zogenaamde Generaliteits Loterije tegen een rente van 3,5 procent en met de andere helft loten van deze staatsloterij kopen. Maastricht moest afzien van verdere vorderingen aan de Raad van State en uit eigen kas de burgers betalen voor hun leveringen aan het Franse garnizoen. In maart 1750 won de stad met een lot f 10.000 en met twee andere loten f 1.200.⁵¹ Tegelijk met deze heugelijke mededeling ontving zij een felicitatiebrief oftewel een bedelbrief, van de regenten van het Oude Vrouwen- en Kinderhuis in Den Haag, 'om eenige mildadigheeden van magistraetswege te bekomen soals in dergelijcke gevallen gebruikelijck is'. De zaakbehartiger van Maastricht in Den Haag, de heer Jacobi, kreeg de opdracht uit te zoeken wat gewoonlijk in dergelijke gevallen gedaan werd. Het uiteindelijke resultaat is niet bekend.⁵²

De commissarissen-deciseurs plachten tijdens hun tweejaarlijks bezoek aan de stad,

indien nodig, wijzigingen in het stadsbestuur aan te brengen. Van Haren had die taak ook, maar zijn 'collega's' van de kant van de prins-bischof hadden daar aanvankelijk moeite mee omdat zijn officiële opdracht daartoe niet toereikend zou zijn. Zij vreesden volgens Van Haren aantasting van hun waardigheid als commissarissen-deciseurs als zij in de toekomst met slechts één afgevaardigde van de Staten Generaal of de stadhouder te maken zouden hebben. Het probleem zou naar zijn idee opgelost zijn als hen verzekerd werd dat in het vervolg deputaties van de Staten Generaal of de stadhouder in de gebruikelijke bewoordingen werden opgemaakt.⁵³

Van Haren zelf wilde H. Pesters en G. van Slijpe niet herbenoemen als respectievelijk burgemeester en schepen. De eerste omdat hij te oud en geestelijk en lichamelijk te zwak was, de tweede vanwege de beschuldiging van plichtsverzuim als luitenant-hoogdrossaard van het Land van Valkenburg inzake het wangedrag van procureur W.H. Westrik. De stadhouder had hem echter een lijst gestuurd van de personen die benoemd of vervangen dienden te worden, met als gevolg dat Van Slijpe tot burgemeester en Pesters tot schepen werden benoemd.⁵⁴

De andere leden van de Brabantse magistratuur behielden hun functie of werden van schepen gezworene of omgekeerd. Alleen baron Van Mengerssen werd niet herbenoemd als peymeester. Hij was een vooraanstaand regent in Maastricht en behalve peymeester ook een van de twee Brabantse commissarissen-instructeurs, de lokale plaatsvervaarders van de commissarissen-deciseurs. Bovendien

50 RHCL, 20.002, inv.nr. 6, besluiten van 24 september 1750, 548r, 18 september 1752, 555r, 27 september 1754, 562r-v, en 17 oktober 1758, 578r.

51 RHCL, 20.001A, inv.nr. 24, vergadering van 10 november 1749, 87v-89v; vergadering van 16 maart 1750, 135v.

52 RHCL, 20.001A, inv.nr. 24, vergadering van 16 maart 1750, 135v.

53 Vliet, 164 en noot 491.

54 Vliet, 164-165; BHIC, 19, Raad van Brabant 1586-1811, inv.nr. 447.0220, Officie-fiscaal en G. van Slijpe, luitenant-hoogdrossaard land van Valkenburg, contra Willem Hendrik Westrik, procureur: corruptie/ambtsmisbruik/mishandeling/opstellen en laten afleggen van valse verklaringen/belediging protestantisme en overheid, circa 1749.

zat hij in het bestuur van de Grote Heilige Geest, de stedelijke instelling voor armenzorg. Reeds in september 1747 had zijn Luikse collega Van Aken bij controle van de boeken geconstateerd dat er bij Van Mengerssen een kastekort van f 14.793 was. Na meer dan twee jaar van aanmaningen, uitstel van betalingen en uitvluchten werd hij insolvelabel verklaard ten bedrage van f 26.739,73. Zijn bezittingen werden geïnventariseerd en verkocht. Van Mengerssen was intussen overleden en zelfs de zus van de weduwe Van Mengerssen-Wolf van Güdenberg droeg bij om de schuld en blaam van haar zwager te vereffenen.⁵⁵

Met de affaires rond de broers Van Brienens raakte Van Haren ook betrokken bij een typisch Maastrichts conflict, waarin het niet alleen ging om de machtsstrijd en ruzies tussen individuele regenten, maar tevens om de (machts)positie van de beide soevereinen van de stad en die van beide of een van beide kapittels, namelijk die van Sint-Servaas en van Onze-Lieve-Vrouwekerk.

De problemen waren voor zijn komst, ten tijde van de Franse bezetting, ontstaan. Op 19 september 1748 had de burgemeester van Luikse zijde, Carel van Brienens, op eigen initiatief een zekere N. Jansen uit het arrest ontslagen waarin de Brabantse vice-hoogschout A. van den Heuvel hem had geplaagd. Hiermee schond hij de indivisibiliteit van de stadsregering en de jurisdictie van het Brabantse gezag oftewel de Staten-Generaal. Een dag later, in de vergadering van de Indivieze Raad, stelde schepen H.G. Loijens aan de orde dat oud-burgemeester Jacob van Brienens, een broer van Carel, niet langer het rentmeesterschap van de Grote Heilige Geest kon vervullen omdat hij de

geestelijke staat had aangenomen. Op zijn voorstel werd Loijens zelf staande de vergadering tot de nieuwe rentmeester aan Luikse zijde gekozen.⁵⁶

De spanning liep verder op toen burgemeester Carel van Brienens in de vergadering van de Indivieze Raad van 30 september eiste dat de Luikse gezworenen Matthijs en Moers zich uit de vergadering verwijderden. Hij noemde daarvoor geen reden, maar aan te nemen valt dat de eis samenhang met het besluit zijn broer het rentmeesterschap te ontnemen en dat de stemmen van beide heren voor een meerderheid van dit besluit hadden gezorgd. De vergadering ging niet op Van Brienens eis in en het was vice-hoogschout Van den Heuvel die hem eraan herinnerde dat hij handelde in strijd met de regels. Ook de Luikse commissarissen-instructeurs verklaarden dat Van Brienens zijn boekje te buiten was gegaan. Niet Matthijs en Moers verlieten daarop de vergadering, maar Van Brienens, met medeneming van alle vergaderstukken.⁵⁷

Intussen had Jacob van Brienens bij de Conseil Privé van de prins-bisschop bezwaar aangetekend tegen zijn ontslag als rentmeester van de Grote Heilige Geest. Die nam nog geen definitief standpunt in, maar schreef aan de Raad van Maastricht dat de zaak onderzocht moest worden door de commissarissen-deciseurs van beide soevereinen. Er bleven zich incidenten voordoen, omdat J. van Brienens in afwachting van het besluit van de commissarissen-deciseurs meende dat hij kon blijven functioneren als rentmeester. Zijn broer, de burgemeester, meldde tijdens de laatste vergadering van 1748 dat hij de prins-bisschoppelijke regering op de hoogte had gebracht van het feit dat

55 RHCL, 20.001A, inv.nr. 23, vergadering van 16 december 1748; inv.nr. 24, vergaderingen van 23 mei, 9 juni, 25 juli en 15 december 1749; 2 & 23 februari 1750; inv.nr. 162, 6 juni 1749; inv.nr. 241, stukken betreffende moeilijkheden in verband met de insolventie van paymeester J.W. van Mengerssen, 1747-1749; inv.nr. 200, nov/dec. 1748, 136v, 13 januari 1749, 161r-163v, 18 augustus 1749, 205r, 13 oktober 1749, 228r-v en 248v-249r; 20.002, commissarissen-deciseurs van beide heren, inv.nr. 6, 23 april 1749, 54or.

56 RHCL, 20.002, inv.nr. 6, 54or-v; 20.001A, inv.nr. 23, vergadering van 20 september 1748, 136-137.

57 RHCL, 20.001A, inv.nr. 23, 142-143r.

een aantal leden van de Raad de rechten en het gezag van de prins-bisschop schond ten aanzien van het rentmeesterschap.⁵⁸

Uit een brief die François van der Haer, de al eerdergenoemde ontvanger-generaal van de Staatse Landen van Overmaze, op 22 januari 1749 schreef aan zijn neef Hendrik Fagel de Oude, griffier van de Staten-Generaal, blijkt dat er nog andere problemen waren met betrekking tot de broers Van Brienen. Carel werd verweten dat hij in april 1748 tijdens het gesprek met veldmaarschalk Van Saksen over het op handen zijnde bombardement van de stad zou hebben gesuggereerd de godsdienstige situatie in Maastricht terug te brengen zoals die was ten tijde van de Spaanse koning. Toen dit bekend werd, waren de Brabantse raadsleden furieus. Wilde Van Brienen alle gereformeerden de stad uit jagen? Ook zou Van Brienen volgens Jean Moreau de Séchelles, koninklijke intendant tijdens de Franse bezetting, de 900 dukaten die waren bedoeld om Van Bulow, de adjudant van Van Saksen, en drie Franse secretarissen gunstig te stemmen, hebben gebruikt om via de Franse gezant in Rome voor zijn broer een plaats in het kapittel van Sint-Servaas te regelen.⁵⁹

In een ongedateerde kladversie van de brief die Carel van Brienen aan de stadhouder schreef, noemde hij deze beschuldiging een calomnie, laster, evenals de beschuldiging dat hij zich met leveringen aan de Franse troepen voor f 30.000 had verrijkt. De prins-bisschop had zijn gedrag tijdens de Franse bezetting al *'sans reproche'* verklaard en Van Brienen vroeg nu de stadhouder om Van Haren op te dragen samen met de Luikse commissarissen-deciseurs

tot een oordeel te komen over zijn gedrag en financiële handelingen.⁶⁰

Op 30 april 1749 deden de twee commissarissen-deciseurs en Van Haren gezamenlijk uitspraak over het gedrag van burgemeester Van Brienen. Door het op eigen gezag ontslaan van N. Janssen uit het arrest waarin de Brabantse vice-hoogschout hem geplaatst had, waren de bevoegdheid van de Brabantse vice-hoogschout Van den Heuvel en de rechtsprekende macht van de Brabantse Raad geschonden. Van Brienen mocht in de toekomst geen burgerlijk of publiek ambt meer uitoefenen. De dag erna verklaarden de twee Luikse commissarissen-deciseurs dat de maatregel tegen Van Brienen enkel op civiel terrein lag. Hij had een opdracht van de Conseil Privé uitgevoerd zonder overleg met zijn collega's van de Brabantse Raad en daarmee het principe van de indivisibiliteit van het bestuur van de stad geschonden.⁶¹

Daarmee was de kous voor de Indivieze Raad en waarschijnlijk vooral voor de Brabantse leden nog niet af. Tijdens het bezoek, nu weer van vier commissarissen-deciseurs, vroeg de Indivieze Raad in een memorie van 14 september 1750 aan de Luikse heren of hun verklaring van 1 mei 1749 aan kwaadwillenden niet de mogelijkheid bood om de gezamenlijke verklaring van 30 april anders te interpreteren. De Luikse commissarissen-deciseurs reageerden enigszins gebedgd. Zij hoefden alleen aan de prins-bisschop verantwoording af te leggen over hun besluiten. Zij benadrukten nog eens dat zij met hun schrijven van 1 mei 1749 niet in strijd handelden met het principe van gedeeld bestuur van de stad. Zij hadden toegelicht

58 RHCL, 20.001A, inv.nr. 23, brief van de Conseil Privé aan de Raad van Maastricht 17 oktober 1748, zonder paginanummer; vergadering van 4 november 1748, 151-152, 18 november 1748, 1358, 2 december 1748, 166-167, 30 december 1748, 177.

59 RHCL, 01.075, inv.nr. 196, Registers van brieven, berichten en memorien van den ontvanger generaal Van der Haer, houdende afschriften van stukken uitgegaan van deze ambtenaar, en van enkele rekestes, met index, 1734-1759, 1773-1793, brief van 22 januari 1749, 10-15.

60 RHCL, 16.0517, Familie van Brienen, inv.nr. 144, Brief van C. van Brienen aan de prins van Oranje, de stadhouder en kapitein-generaal van de Republiek der Verenigde Nederlanden.

61 RHCL, 20.002, inv.nr. 6, besluit van 30 april 1749, 540r.v; 14.002A, inv.nr. 1764, 96-97.

dat het gezamenlijk besluit enkel een politieke en bestuurlijke strekking had en geen strafrechtelijke. In een gezamenlijke verklaring van 26 september stelden ook de Brabantse commissarissen-deciseurs zich achter dit standpunt en deze interpretatie.⁶²

Men mag aannemen dat leden van de Indivieze Raad graag hadden gezien dat Carel van Brienen vervolgd had kunnen worden. De moeilijkheden tussen Van Brienen en het (Brabantse) gezag in Maastricht en de Landen van Overmaas bleven voortduren. Enkele jaren later bemiddelden twee hoge functionarissen van de prins-bisschop, de kanselier van de Conseil Privé en Magis, de vaste vertegenwoordiger van de prins-bisschop in Den Haag, ten gunste van Van Brienen. De nieuwe ontvanger, generaal van de Staatse Landen van Overmaze, Cornelis Rosa van der Haer, had gevorderd dat al zijn bezittingen in Maastricht werden verkocht. De exacte motivatie daarvoor is onbekend, maar het laat zich raden dat dit samenhang met de eerdergenoemde beschuldigingen. Het argument van de Luikse functionarissen was dat Van Brienen als Luikse onderdaan alleen door het Luikse gezag kon worden berecht. Voorlopig werd de procedure tegen Van Brienen gestopt totdat de Staten-Generaal met een beslissing zouden komen.⁶³

De commotie over de omstreden benoeming van Jacob van Brienen tot kanunnik van Sint-Servaas, waar Van der Haer in zijn brief aan Fagel over schreef, staat beschreven in het artikel 'Een prebende voor de familie Lenarts' (1982) van de hand van J. Wieland.⁶⁴ Kort gezegd kwam het er op neer dat de vrijgekomen plaats in het kapittel door de dood van de kapittelheer N. Veugen op 1 mei 1748, dus vlak voor de capitulatie op 7 mei, door de Staten-Generaal was toegewezen aan de 9,5 jarige

Mathijs Carel Lenarts, zoon van stadssecretaris G.J. Lenarts. Het benoemingsrecht van vrijgekomen plaatsen in de Maastrichtse kapittels was in de oneven maanden voor de Staten-Generaal en in de even maanden aan de paus, in de praktijk aan de proost van het betreffende kapittel. De proost weigerde de jongen toe te laten tot het kapittel omdat bij hem de tonsuur, de kruinschering, ontbrak als teken van opname in de geestelijke stand. Vanaf de capitulatie viel Maastricht onder het gezag van de Franse koning, met als gevolg dat veldmaarschalk Van Saksen, al dan niet tegen betaling uit de stadskas door Carel van Brienen, in augustus Jacob als kanunnik van Sint-Servaas voordroeg. Na het vertrek van de Fransen gelastte Van Haren om Lenarts als kanunnik toe te laten. Op 8 maart 1749 vond zijn installatie plaats. In de verantwoording van haar gedrag, dat immers een afwijzing van de autoriteit en de rechten van de Staten-Generaal inhield, beriep het kapittel zich niet alleen op het ontbreken van de kruinschering, maar ook op de dwang die de Fransen bij de benoeming van Van Brienen dreigden uit te voeren. Het is onduidelijk of Van Brieners toelating als kanunnik van het Sint Servaaskapittel, die op 28 augustus 1748 had plaats gevonden, gehandhaafd bleef of ongedaan werd gemaakt.

Herstel en verbetering van de verdedigingswerken uitgesteld

De land- en machtshonger van de grote mogendheden, zowel in het eigen werelddeel als daarbuiten, liet na 1748 de onderlinge spanningen weer snel oplopen en leidde tot nieuwe bondgenootschappen en uiteindelijke tot de Zevenjarige Oorlog (1756-1763). De voormalige bondgenoten Engeland en Oostenrijk kwamen tegenover elkaar te staan en Oostenrijk

62 RHCL, 20.002, inv.nr. 6, besluit van 28 september 1750, 550v-551v; 20.001A, inv.nr. 25, vergadering van 5 oktober 1750, 13r-14v.

63 RHCL, 20.004, Brabantse Commissarissen-Instructeurs, inv.nr. 28, Resolutieboeken van de Staten-Generaal betreffende Maastricht en de Landen van Overmaas, 30 april 1755, 516-517.

64 J.H.M. Wieland, 'Een prebende voor de familie Lenarts', in: *Campus liber* (Maastricht 1982), 344-353.

verbond zich op 1 mei 1756 bovendien met Frankrijk, de aartsvijand van de Republiek. Een jaar later beloofde Oostenrijk zelfs de Zuidelijke Nederlanden aan Frankrijk af te staan in ruil voor Franse steun bij zijn pogingen om Silezië terug te veroveren op Pruisen.

De Republiek had na 1748 handhaving van het (Derde) Barrièreverdrag gewild, het bondgenootschap met Engeland en Oostenrijk dat zij in 1715 tegen Frankrijk hadden gesloten. Keizerin Maria Theresia en haar regering waren niet zonder reden van mening dat het barrièrestelsel had gefaald en dat de Zuidelijke Nederlanden wellicht beter verdedigd zouden zijn met uitbreiding van het Oostenrijkse leger in dat gebied. Wel waren zij bereid om te onderhandelen over de condities waaronder eventueel kon worden bijgedragen aan het onderhoud van de fortificaties van de Barrièresteden en de betaling van de bezetting van 12.000 Staatse troepen. In ruil daarvoor wilden zij herziening van de ingaande en uitgaande tarieven en uitvoering van artikel 26 van het Barrièreverdrag. Dit bepaalde dat de handelsbetrekkingen tussen de Oostenrijkse Nederlanden en de Republiek gehandhaafd bleven zoals die bij de Vrede van Munster in 1648 waren vastgesteld tenzij 'soo ras als mogelijk zijn sal' een handelstraktaat zou worden gesloten. Zij achtten de tijd daartoe thans gekomen. In de Republiek dacht men daar anders over. Men wilde voor het handelsverkeer met de Oostenrijkse Nederlanden onverminderd de bepalingen van het Verdrag van Munster handhaven, zoals de afsluiting van de Schelde.

In hofkringen, inclusief de stadhouder, was men na 1748 van mening dat Maastricht in ieder geval als vesting versterkt diende te worden, gelet de moeilijke onderhandelingen met Oostenrijk over de Barrièresteden. De directeur fortificaties in Maastricht, P. de la Rive, had

er ontwerpen voor gemaakt. De Staten-Generaal gaven op 14 mei 1751 toestemming om een begin te maken met de geprojecteerde werken. De stadhouder bezocht tijdens zijn bezoek aan Maastricht begin oktober van dat jaar tot driemaal toe uitgebreid de vestingwerken. Dit deed hij in gezelschap van niet alleen gouverneur Van Aylva en de ontwerper van de nieuwe plannen De la Rive, maar onder anderen ook van zijn opperstalmeester, de al eerdergenoemde D. Sirtema van Grovestins, veldmaarschalk L.E. Hertog van Brunswijk-Wolfenbuttel, generaal-majoor Cornabé, en J. Hop, secretaris van de Raad van State. Een jaar later gaf ook de Raad van State zijn fiat aan de plannen en de daaraan verbonden hoge kosten. Toch besloot men enige tijd later allereerst op eigen kosten de citadel van Namen te herstellen en kwamen de Maastrichtse plannen bij gevolg in het slop. Een sterk fort in Namen werd voor de garantie van de veiligheid van de Republiek van meer belang geacht. Een tweede plan van De la Rive uit 1755, en een derde uit 1757, steeds minder omvangrijk en dus ook minder kostbaar, belandden eveneens in de militaire archieven. Pas in de periode 1764-1772 zou serieus worden begonnen met de verbetering en uitbreiding van de vestingwerken van Maastricht.⁶⁵

Tot besluit

Na de val van de Barrièresteden en de overwinning bij Rocourt medio 1746 was het meer dan duidelijk dat Maastricht het volgende doelwit van de Franse campagne was. De Maastrichtse vestingwerken waren echter in slechte staat en aan verzoeken tot verbetering ervan was geen gehoor gegeven. Het was een schrale troost dat een officier na twaalf dagen van beschietingen opmerkte dat 'zelfs de Fransen moesten erkennen dat de slechte vestingwerken van Maastricht

65 Willem Bentinck, Briefwisseling, nr. 742, F. Cornabé aan L.E. van Brunswijk-Wolfenbuttel, 16 oktober 1751, 634-635; nr. 746, Th.I. de Larrey aan L.E. van Brunswijk-Wolfenbuttel, 19 oktober 1751, 641; Jagtenberg, 805-806; L.J. Morreau, *Bolwerk der Nederlanden. De vestingwerken van Maastricht sedert het begin van de 13e eeuw* (Assen 1979), 179-180; Nimwegen, 376-377.

zeer goed verdedigd waren'.⁶⁶ Op eigen initiatief en met medewerking van de Luikse commissarissen-deciseurs had het stadsbestuur de totale vernietiging en brute plundering van de stad af kunnen kopen.

In het nationale verhaal over de jaren 1747-1748 overheersen de opkomst en uitbouw van het erfstadhouderschap, de pro-Engelse buitenlandse politiek van de stadhouder en de misbruiken en het wanbestuur van de regentenklasse met als gevolg de pachtersopstanden.⁶⁷ De gebeurtenissen die in en rond Maastricht in diezelfde periode ter verdediging van de Republiek plaatsvonden, vallen doorgaans buiten dit historisch narratief. Ten onrechte, dunkt me, aangezien het laat zien dat het landsbestuur niet in staat was gebleken om haar eigen meest zuidelijk gelegen verdedigingsbolwerk in staat van paraatheid te brengen tegen het oprukken van aartsvijand Frankrijk.

Na het vertrek van de Fransen in februari 1749 bleek het gebrek aan bekommernis van het landsbestuur met de stad uit de regeling waarop de verdedigingskosten vergoed werden en uit het ontbreken van de noodzakelijke verbetering van de vestingwerken. De 'vergoeding' voor de gemaakte kosten tijdens de belegering in de vorm van verplichte deelname aan de Generaliteits-Loterije was eerder bedacht om de eigen portemonnee dicht te houden dan om enigermate ruimhartig tegemoet te komen aan de zwaar getroffen stad. Het bondgenootschap dat Frankrijk en Oostenrijk in 1756 sloten, kan met meer reden de redding van Maastricht van een nieuwe oorlog genoemd worden dan de meerdere keren uitgestelde versterking van haar vestingwerken na het vertrek van de Fransen.

Het moge duidelijk geworden zijn dat Maastricht in de periode 1747-1749 een andere deelname aan de geschiedenis kende dan de Republiek. Beide waren bij de oorlog betrokken, maar op uiteenlopende wijze en met verschillende problemen. Ik heb geprobeerd door de geschiedenis van Maastricht te belichten, de deur tussen de regionale en de nationale kamer op een kier te zetten en duidelijk te maken hoe de situatie binnen de Republiek per regio kon verschillen. Hierdoor wordt de geschiedenis van de Republiek niet mooier, maar wel minder eenzijdig en als geheel completer.

66 RHCL, 14.Boo2A, inv.nr. 1759, Variorum tomi X, 18e eeuw, verslag van de belegering en bezetting van Maastricht (1-41), brief van een onbekende officier die tijdens het beleg van 1748 in Maastricht aanwezig was, 30.

67 Zie bijvoorbeeld: Jonathan I. Israel, *De Republiek 1477-1806* (Franeker, 1996), 1177-1186; J.A.F. De Jongste, 'De Republiek onder het erfstadhouderschap', in: *AGN*, deel 9 (Haarlem 1980), 73-85; P. Geyl, deel IV, boek 8, 1090-1091.

ABSTRACT

The value of regional history

The siege and occupation of Maastricht during the war of the Austrian Succession versus the historical events in the Dutch Republic at the same time (1747-1749).

In the Netherlands local and regional history are accepted as an academic discipline and they form a part of history courses at several Dutch universities. Their research results are nevertheless not or too little included in the surveys of the national history.

An example of the lack of information about events in the interior, important for both the region and the country, is the subject of this article: Maastricht in the period 1747-149, the last two years of the War of the Austrian Succession (1740-1748) and the year after the Treaty of Aix-la-Chapelle (18 October 1748) which temporarily ended the power struggle between the European great powers. In the surveys of the national Dutch history extensive attention is paid to the Republic's swan song as a great power, to the crisis among the 'regenten' and the restoration of the Stadtholderate and to the 'pachtersoproer', the tax riots in many cities. No or too little attention is given to how Maastricht had to cope to the threat of a huge French army. The national government had neglected the fortifications of her most southerly stronghold against the French nemesis despite repeated requests for improvements and the certainty of an attack on the city since the moment, mid 1744, the French army had started successfully conquering the Austrian Low Countries. Nor do they mention the narrow way in which the national government accommodated the city in the reimbursement of the costs of her siege and occupation and in the refrain from improvements of the fortifications in view of a new attack in the future. In my opinion are additions like this necessary if one wants to tell the national history of the Republic as completely as possible.